

Снежана МИЛИВОЈЕВИЋ

ЗАБРАНА ПОВРАТКА КОЛОНИСТИМА И ПРОГНАНОМ СРПСКОМ И ЦРНОГОРСКОМ СТАНОВНИШТВУ

Тема рада је забрана повратка колонистима од стране комунистичке власти која је означила почетак послератног интензивног процеса албанизације Косова и Метохије. Одмах по успостављању комунистичке војно-партијске и цивилне управе колонистима је најпре „привремено“ забрањен повратак Одлуком бр. 153 Националног комитета ослобођења Југославије од 6. марта 1945. године (са потписом министра унутрашњих послова попа Владе Зечевића), потом је Законом о ревизији додељивања земље колонистима и аграрним интересентима у Македонији и Косовско-метохијској области од 3. августа 1945. године битно редуциран контингент повратника — колониста (али и староседелачког становништва) које су прогнале окупационо-квислиншке власти током Другог светског рата.

Кључне речи: колонисти, Срби, Црногорци, Албанци

После капитулације и распарчавања Југославије на Косову и Метохији успостављена је италијанско-немачка окупациона управа и власт албанских квислинга. Нова окупаторско-квислиншка власт, под чијим окриљем су извршени страховити злочини над српским и црногорским народом, приступила је одмах променама аграрно-поседовне структуре и својинских односа. „У ствари, војно-управне власти окупационог режима на Косову и Метохији практично су анулирале предратну аграрну реформу и спровеле нову. Наредбом наведених власти одузета је сва земља аграрним субјектима који су је добили до 1941. године и додељена новим субјектима, искључиво Албанцима, међу којима је било много досељеника из Албаније. Уследила је права јагма за земљом у којој су се сукобљавали чак и сами албански аграрни ин-

тересенти. Полазећи од становишта да су правне одредбе југословенске државе о аграрној реформи биле противне интересима албанских велепоседника, окупациона власт је поступала као да такве аграрне норме нису никад ни донесене а ни остварене. На више страна поступало се као у каквој *restitutio in integrum*. Веома је значајно да је услед свега тога дошло до великих промена у националној структури на Косову и Метохији, и то у корист Албанаца.“¹

У априлу 1941. године, када су започели прогони и паљевине насељеничких села, комунистима је упућена директива Обласног комитета КПЈ да се отпор не организује и не пружа, уколико села нападају Шиптари, већ само ако то чини окупаторска војска. У Бујану је Мехмед Хоца, у свом реферату, насељенике назвао 'псима чуварима предратних режима.' Иако о томе не постоје званични подаци, поуздано се може тврдити да су у косовско-метохијским војним јединицама и партизанским одредима на југу Србије и у Македонији насељеници чинили већину или знатан део борачког састава. Они су на делу доказивали да су били против поробљивача и животима су плаћали истину да нису били стубови ничије хегемоније, нити било чији *йси чувари*. И поред тога, преко њихових леђа преламала су се коминтерновска схватања о великосрпском хегемонизму, па је насељеничка сиротиња сносила најтеже последице — најблаже речено — противсрпске политике.²

После ослобођења Београда и источних делова Југославије, прогнани српски и црногорски колонисти су покушали да се врате на своја имања. У томе их је спречио Национални комитет ослобођења Југославије, који је, у својству привремене југословенске владе, издао привремену забрану повратка колониста у њихова ранија места живљења у Македонији, Косову, Метохији, Срему и Војводини.³ То је образложено потребом да се колонисти не „излажу тешкоћама и непотребним трошковима, пошто још нису створени услови за њихов повратак у ранија насеља.“ Решењем министра унутрашњих послова, бр. К175 од

¹ Н. Гаћеша, *Насељавање Косова и Метохије између два светска рата и решавање насељеничког питања после Другог светског рата*, Зборник: *Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у Југославији*, Географски факултет, Београд 1993, 147.

² Б. Божовић — М. Вавић, *Сурова времена на Косову и Метохији*, Институт за савремену историју, Београд 1991, 555.

³ Службени лист ДФЈ, 13/45.

17. марта 1945. године дозвољено је пресељење колониста у Војводину, а остала је забрана повратка у Македонију и на Косово и Метохију.⁴ Затим је упутством владе ДФЈ⁵ наговештено да ће се враћање колониста у Македонију и на Косово и Метохију регулисати посебним законом. То је коначно и учињено Законом о ревизији додељивања земље колонистима и аграрним интересентима у Македонији и Косовско-метохијској области од 3. августа 1945. године.⁶ Закон је после доношења Устава ФНРЈ од 31. јануара 1946. замењен мање-више истоветним Законом од 2. новембра 1946. године.⁷ Њиме су многи српски колонисти лишени добијене земље на Косову и Метохији, а нарочито у Македонији, под видом исправљања неправди које су приликом вршења аграрне реформе после ослободилачких ратова 1912–1918. године нанете домороцима. Тако је земља одузета и оним колонистима који су били на земљиштима Шиптара — политичких емиграната (чл. 4), који су после Првог светског рата, користећи попут Фадила Хоџе, могућност опције, отишли у Албанију и примили албанско држављанство, а изгубили југословенско. Применом само ових прописа, неколико хиљада српских колониста лишено је својих имања. Тиме се, међутим, не окончава ова политика протеривања Срба са Косова. Дана 28. фебруара 1947. године Скупштина НР Србије донела је Закон о поступању са напуштеном земљом колониста у АКМО („Службени гласник НРС“ бр. 9–47). Њиме је прописано да чак и они „колонисти којима је додељена земља у Косовско-метохијској области пре 6. априла 1941. године, а није им одузета ревизијом извршеном на основу чланова 4 и 5 Закона о ревизији додељивања земље колонистима и аграрним интересентима у Македонији и КМО од 3. августа 1945. године губе право на њу ако се до 30. септембра не врате на своја имања и не отпочну са обрадом. „Тако је дошло до крајње неправичног лишавања имовине због примене прописа са различитим дејством одлуком савезне владе, која је још увек била на снази, српским колонистима био је ’привремено’ забрањен повратак на своја имања у Македонији, на Косову и Метохији, док је овим републичким законом било предвиђено да ће изгубити право на земљу ако се до одређеног рока 30. септембра 1946. го-

⁴ Службени лист ДФЈ, 15/45.

⁵ Службени лист ДФЈ, 52/45.

⁶ Службени лист ДФЈ 56/45.

⁷ Службени лист ДФЈ 89/46.

дине не врате на своја имања и не отпочну са обрадом земље. Пошто се могло догодити да ни применом ових двају прописа не буде спречен повратак српских колониста, прибегло се још једном лукавству: комисије које су вршиле ревизију земље додељене колонистима чиниле су то на основу сажетог поступка и непотпуних података, што је имало за последицу одузимање и оних непокретности које нису потпадале под удар Закона о ревизији додељивања земље колонистима и аграрним интересентима. Тако је српским колонистима без икакве накнаде одузимана и земља коју су они од свога новца купили и зграде које су сами од своје зараде подигли.“⁸ Посебно је потребно нагласити одговорност српских комуниста за трагичну судбину колониста. „И ако већ никог од водећих југословенских комуниста тога времена није дирнула велика несрећа прогнаних српских колониста и повређен понос српског народа, зар није било ни једног водећег српског комунисте који би био спреман да се супротстави овом понижењу и неправди. Доступни извори потврђују да се нико од ондашњих водећих српских комуниста није успротивио овом срамном чину. То нису учинили ни Александар Ранковић, ни Сретен Жујовић, ни Благоје Нешковић, ни Влада Зечевић, ни Петар Стамболић... Једини који су у овој срамној политици донекле спасли своју част били су тројица тзв. грађанских политичара, сапутника Комунистичке партије — министар колонизације Сретен Вукосављевић, већник АВНОЈ-а Марко Вујачић и министар пољопривреде др. Васо Чубриловић.“⁹

Сретен Вукосављевић је у повратку предратних колониста видео примарни задатак министарства на чијем је челу био, што је и представљало једину могућност да се исправи неправда коју су им причиниле окупационе власти. У тежњи да оствари повратак предратних насељеника на Косово и Метохију, Вукосављевић је у Пећи и Призрену, самоиницијативно, основао повереништво Министарства за колонизацију, чији је задатак био да врате преживеле насељенике на Косово и Метохију.

Законом о ревизији додељивања земље колонистима и аграрним интересентима у Македонији и Косовско-метохијској области (3. 08. 1945) одређено је да ревизију на Косову и Метохији изврши Мешови-

⁸ К. Чавошки, *На рубовима српства*, Терсит, Београд 1995, 46–47.

⁹ Исто, 48.

та комисија (делегат Министарства колонизације, делегат Министарства пољопривреде НР Србије и делегат Обласног народног одбора Косовско-метохијске области). До 1. септембра 1945. године чланом 6 Закона прописани су услови под којима је бившим колонистима или аграрним интересентима на Косову и Метохији омогућено да добију земљу, ако је ревизијом „изгубе“, а „ако ово не буде могуће населиће се изван ове области. Међутим, реализација Закона о ревизији није била ни лака ни брза. У ствари, у том послу убрзо су се појавила два опречна схватања о решавању колонизационог проблема на Косову и Метохији чији су носиоци били Министарство за колонизацију, са Сретеном Вукосављевићем на челу, с једне стране, и Обласни комитет КПЈ за Косово и Метохију, с друге.¹⁰

На седници Председништва АВНОЈ-а 3. 08. 1945. године, када је усвајан Закон о ревизији додељивања земље колонистима, Сретен Вукосављевић је изјавио: „Другови, ја морам на почетку да изјавим да предлог овог Закона није потекао од Министарства за колонизацију, иако је из његовог домена и био сам у току дискусије која је вођена врло жучно и са неоправданом анимозношћу према људима који нису нимало криви за оно што је рађено годинама у Македонији и на Косову и Метохији... Нисам за то да се под видом исправљања ранијих грешака чине нове, можда још теже... За ова четири месеца на терену је било и таквих случајева који су говорили о озбиљном непријатељству према тим нашим људима из Србије и Црне Горе, који су трбухом за крухом ишли у Македонију и на Косово и Метохију и за своје с муком стечене новце куповали земљу од Турака или Шиптара или је добили за извесне своје заслуге. Оно што се у току ова четири месеца са тим недужним људима догађало није ми уливало поверење у решавање питања колониста, на тај начин како се на терену радило...“¹¹

На првом заседању Обласног народног одбора, од 8. до 10. јуна 1945. године основана је комисија за насељенике у коју су изабрани: Фадиљ Хоџа, Зекирија Реџа, Џавид Нимани, Милутин Павличић, Вукота Мирјачић, Мухарем Вата и Ферид Пероли. Њен састав није потребно коментарисати, а што се задатака тиче — из записника се не ви-

¹⁰ Н. Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација 1945–1948*, Економска политика, Нови Сад 1984, 148–149.

¹¹ „Илустрована политика“, Београд, 29. 05. 1968. Ј. Дамјановић, *Ко је рекао нема повратка*.

ди у чему су се састојали.¹² Обласни комитет био је носилац оне политике која је подразумевала спречавање повратка колониста и санкционисање стања створеног у аграрно-поседовним односима током окупације. Није тешко претпоставити да је иза такве политике стајало најуже државно и партијско руководство. Хоџа и Мугоша су намеравали да своје намере остваре под плаштом ревизије предратне аграрне реформе и колонизације на Косову и Метохији, а Вукосављевић је сматрао да ће их у томе омести ако организује делегацију косовских Срба и упути је Едварду Кардељу, једном од најближих сарадника Јосипа Броза, што је представљало веома наивну политичку комбинацију. Наиме, данас је сасвим извесно да је замишљена Вукосављевићева иницијатива унапред била осуђена на неуспех, јер је Кардељ био један од најревностнијих и најдогматичнијих спроводника раније уобличене партијске политике према Косову и Метохији, укључујући и наведену резолуцију Пете земаљске конференције КПЈ и превасходног задатка који је поставила: „протјеривање свих оних колонизираних елемената помоћу којих српска буржоазија угњетава македонски, арнаутски и друге народе.“ Напори и залагање министра Вукосављевића да се положај насељеника реши на објективан и правичан начин остали су без успеха, зато што је државни и партијски политички врх доносио законе који су, објективно, значили наставак страдања насељеника, започетог 1941. године. У таквим условима примена Закона о ревизији све више је усклађивана са политиком Обласног комитета Партије. С обзиром на то да Мешовита комисија није до 1. септембра 1945. године успела да примени Закон о ревизији, њена делатност је продужена. И поред неповољних услова за рад, она је до краја јануара 1946. године обавила обиман посао. Сачинила је регистар са три списка ранијих колониста са Косова и Метохије, за које је донела мериторна решења.

Списак бр. 1 садржавао је имена ранијих колониста из Метохије којима је решењем Мешовите комисије остављена сва раније додељена земља. Према томе, они су морали да се врате на раније добијену земљу, а ако се не врате, губили су право на њу. Таквих колониста у Метохији је било 3.352, овако распоређених по срезovima:

¹² Божовић — Вавић, нав. дело, 562.

1. Срез дренички 188
  2. Срез источки 1.118
  3. Срез ђаковички 426
  4. Срез пећки 1.243
  5. Срез подгорски 39
  6. Срез подримски 7
  7. Срез шарпланински 331
- Укупно: 3.352

У овом списку нису се налазили колонисти са Косова (срезови — качанички, гњилански, неродимски, грачанички, лапски, вучитрнски и косовскомитровички) али се подразумевало као да су у њему, а то значи да им је остављена раније додељена земља. Изузетак су били само они колонисти који су већ добили земљу као неземљорадници (жандарми, финанси и сл.).

Списак бр. 2 садржавао је имена ранијих колониста из Среза источког (286 колониста) и Среза дреничког (323 колониста), којима је решењем Мешовите комисије остављен део раније добијене земље, а предвиђена је потребна допуна у земљишту да би им се осигурао економски опстанак. Евентуална надопуна земље требало је да се изврши по повратку колониста.

Списак бр. 3 садржавао је имена 306 ранијих колониста из Метохије, који су решењем Мешовите комисије губили право на сву раније добивену земљу, с тим да су имали право да се населе у Војводину на терет фонда одређеног за ревизију. Ова група колониста била је овако распоређена по метохијским срезовима:

1. Срез ђаковички 189
  2. Срез пећки 25
  3. Срез подгорски 24
  4. Срез подримски 31
  5. Срез шарпланински 37
- Укупно: 306

Завршивши рад само у Метохији, Комисија је крајем јануара 1946. године напустила посао, а на Косову рад на ревизији још није био ни отпочет. У таквим условима Министарство за колонизацију је

одлучило да остави само секцију Мешовите комисије у Срезу Ђаковичком да заврши започете послове.¹³

Министарство за колонизацију је сматрало да је за обуставу рада Мешовите комисије одговоран Обласни НОО. Сукоб између Министарства за колонизацију и Обласног НОО био је обелодањен и завршио се тако што приликом образовања нове савезне владе, 31. 01. 1946, у новом министарском кабинету није више било предвиђено и Министарство за колонизацију. Оно је 4. фебруара 1946. године престало да постоји, а његове послове преузела је новооснована Комисија за аграрну реформу и колонизацију при Влади ФНРЈ са Крстом Попиводом на челу. Политика која је настојала да исправи неправду коју су колонистима и прогнаном становништву нанели окупатори и квислинзи, и чији је носилац био Сретен Вукосављевић, поражена је. Решењем Комисије за аграрну реформу и колонизацију при Влади ФНРЈ 8. марта 1946. године одређена је Комисија за ревизију решења раније Мешовите комисије о колонистима у Метохији (срезови — Призрен, Сува Река, Ораховац, Ђаковица и Пећ) којима је делимично одузимана земља, с тим да се установи „који колониста може да остане у Метохији, тј. да ли му остаје толико земље да на њој уз додатак земље из колонијског фонда може живети, или уколико има мало земље да се пресели у Војводину.“

Описујући свој рад и тешкоће на које је наилазила, Комисија напомиње да понегде није могла да да ни ону земљу на коју су имали право, а негде су захтеви Шиптара на земљу били и већи него што је дотични колониста имао земље. У томе су их подржавали и руководиоци Шиптари и због тога су Шиптари били сигурнији у својим захтевима кад су видели да их представници власти подржавају. „... Из свега смо закључили да постоји јака жеља код шиптарских маса и руководилаца да се колонисти не врате. Ако се колонисти не врате, неће се испитивати ко им је срушио куће, вршио убиства, плачкао покретну имовину. Ово они не кажу, али то је закључак из њиховог држања. Кад се постави питање ко је порушио куће, шиптарске масе ћуте, а Шиптари руководиоци говоре да је у томе учествовао читави шиптарски народ Метохије, што у ствари није тачно, јер се у више случајева зна ко је сазидео кућу од колонијских кућа, а колонисти знају ко им је одузео

¹³ Н. Гаћеша, нав. дело, 148–149.

стоку и намештај. То су већином богатији Шиптари на које се ослањао окупатор. Комисија је практично непромењен положај колониста објаснила чињеницом, невероватном али истинитом, да су у месним органима народне власти опет богати Шиптари а то доводи до закључка да су месне власти слабе, а друкчије не може ни да буде кад су у месним одборима представници власти најбогатији или они од најбогатијих Шиптара... Унаточ свему томе колонисти настоје да воде помирљиву политику према Шиптарима и прелазе преко многих неправди које су им појединци учинили 1941. године, све у интересу јединства и братства, а то моментално изазива још већу силовитост код Шиптара, јер у томе они виде слабост народних власти.

Током лета 1946. године на Косову и у Метохији је радило 13 ревизионих комисија (њихов оснивач је била Комисија за аграрну реформу и колонизацију при влади ФНРЈ) па је до половине октобра ... углавном успешно обављена ревизија и подела колонистичког фонда. Комисије су расправиле 3242 спора, за 1.686 породица признале право на сву раније добијену земљу, док је 1258 породица делимично изгубило земљу а 297 потпуно. У том периоду, тј. током лета 1946. године, враћено је Шиптарима 3939 ха земље. Од одузете земље колониста и предратних жандарма и финансиа, земље колониста и народних непријатеља и земље породица које су добиле решења о додели земље у Војводини створен је колонистички земљишни фонд од 5374 ха земље и подељен колонистима са мало земље (1634 породица, међу којима је било и 266 породица Шиптара). У расподелу овог фонда одлучујућу улогу су имали аграрни интересенти, а на њихов предлог месни народни одбори су доносили решења о додели земље, што су геометри реализовали. На тај начин био је подељен колонистички земљишни фонд.¹⁴

Према извештају Обласног извршног већа, који је поднет на седници Обласног народног одбора 12. марта 1947. године, приватним власницима је враћено 15.784 ха. Право на земљу добило је 4829 насељеничких породица односно само 43,2% укупног броја, 5744 или 51,4% породица делимично је изгубило земљу, 595 или 5,3% изгубило је право на сву земљу. Пресељене су по разним линијама 383 породице или 3,4%, а 1683 или 15,1 нису се вратиле на Косово и Метохију, док су у Војводину пресељене 3064 породице, тј. 18,5%. Од укупног броја

¹⁴ Исто, 172–175.

насељеника 37% није се вратило или је изгубило право на сву земљу, односно одсељено је у Војводину. Приватним власницима враћено је 15.784 ha, а укупно ограничена качачка и приватна земља, што не значи да је сва одузета, износила је 8783,1 ha. У ту површину улазила је и ограничена земља у власништву Срба староседелаца, а не само Шиптара. Према томе, много више земље је враћено него што је својевремено Шиптарима било одузето. Томе је ишло у прилог што се нису захтевале тапије или други писмени докази, већ само изјаве сведока. За одузету земљу пре рата земљорадници су добијали другу истог квалитета, или новчану накнаду. Ово уопште није узимано у обзир тако да су сви који су добили земљу остварили високу зараду.¹⁵

Висок проценат од 15,1 оних који се нису вратили није забрињавао надлежне. Нису се трудили да пронађу разлоге, да утврде да ли је у питању незнање, или непознавање прописа, да ли су породице изгинуле у рату, једноставно — да се види ко су те породице и да се појединачним позивима упозоре на последице и упознају са прописима и својим правима. Изгубило је право на земљу, одселило се или се није вратило 4725 породица, а ако се зна да је једна насељеничка породица пре рата имала у просеку 4,73 члана, то је значило да се на Косово и Метохију, 1945. године, није вратило око 22.350 Срба и Црногораца само по том основу. То је оставило многе последице, које се нису могле ничим отклонити.¹⁶

У првим поратним годинама, док је граница према Албанији била отворена, одвијала се несметана инфилтрација досељеника из Албаније, уз пуну подршку обласних органа. „На Косово и Метохију досељавали су се и Албанци из Албаније. Они су се, такође, насељавали на насељеничким имањима, узурпирајући им куће и пљачкајући им покретну имовину. Истицали су се у прогонима, а нарочито на уништавању трагова живљења Срба и Црногораца. Дошљаци су у Албанији напуштали брдовите крајеве, баш као стотинама година под турском влашћу, и досељавали се на плодну метохијску земљу или су се вишечлане задруге делиле и део задружних домаћинстава долазио је на Косово и Метохију, грабећи туђу земљу.“¹⁷ Забрана повратка колонистима

¹⁵ Б. Божовић — М. Вавић, нав дело, 572.

¹⁶ Исто, 574.

¹⁷ Исто, 576.

означила је почетак послератног интензивног процеса албанизације Косова и Метохије, што је имало одлучујући утицај на савремени демографски развој, јачање сепаратистичког покрета и најновији прогон Срба и Црногораца.

Snežana Milivojević

IMPOSING A BAN ON COLONISTS AND EXPELLED SERBIAN AND MONTENEGRIN POPULATION TO RETURN

During World War Two occupational and quisling authorities made in Kosovo and Metohia changes of agrarian ownership structure and owner relationships to the detriment of Serbian and Montenegrin population. By order of the authorities land was taken from colonists, who got it before 1941, and was given to new and only Albanian subjects, including many settlers from Albania. After World War Two new communist rulers sanctioned measures of occupational and quisling authorities by a ban on colonists and expelled Serbian and Montenegrin population to return basing on decision of Yugoslav National Committee of Liberation of March 6 1945. The ban meant practical realization of political and party decision of the Fifth Country Conference, convened in October 1940, in Zagreb and its exclusive task: "to expel all those colonized elements used by Serbian bourgeoisie to exploit Macedonian, Albanian and other peoples".

Expelling Serbian and Montenegrin population (not only colonists but old residents too) with their land given to Albanian population and to numerous emigrants from neighboring Albania resulted in huge changes in ethnical structure of Kosovo and Metohia population.

Key words: Colonists, Serbs, Montenegrins, Albanians.